

УДК 004.2

**THEORETICAL FRAMEWORK OF STUDIES ON POLITENESS
STRATEGY****ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ ВВІЧЛИВОСТІ****Ostapenko S. / Остапенко С. А.***s.ped.s., as. prof. / к.пед.н., доц.*

ORCID: 0000-0002-3915-4854

Udovichenko H. / Удовіченко Г. М.*s.ped.s. / к.пед.н.*

ORCID: 0000-0003-3731-0857

*Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,**Kryvyi Rih, Tramvaina, 16, 50005**Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, Кривий Ріг, Трамвайна, 16, 50005*

Анотація. Статтю присвячено теоретичним засадам дослідження специфіки вербалізації стратегій ввічливості в англомовному дискурсі.

Лінгвістичний аспект вивчення ввічливості пов'язано з дослідженням цієї категорії на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях з подальшим аналізом рис одиниць, які репрезентують ввічливість у різноманітних жанрах і дискурсах. **Актуальність теми** зумовлюється спрямованістю мовознавства на аналіз англомовного дискурсу і водночас відсутністю комплексного аналізу мовленнєвої взаємодії комунікантів у дискурсі, дослідженому в межах теорії ввічливості. Проведений аналіз теоретичних засад вивчення ввічливості уточнює і систематизує наукові візії та підходи до вивчення категорії ввічливості в різних сферах гуманітарних знань. **Мета статті** полягає у встановленні особливостей стратегічної та мовленнєвої реалізації англомовного дискурсу в аспекті ввічливості.

Ключові слова: дискурс, ввічливість, стратегії ввічливості, комунікація, комунікант

Вступ

Ввічливість як предмет наукового дослідження традиційно пов'язують з культурою мовлення та мовним етикетом. З початку 90-х років ХХ століття процес дослідження ввічливості зазнає істотних змін, і спостерігається тенденція вивчення ввічливості як окремої наукової проблеми, до якої виявляють значний академічний інтерес фахівці багатьох сфер гуманітарних знань.

В умовах підвищення ролі комунікації та формування нових вимог до якісного аспекту комунікативного процесу вчені наголошують на необхідності зміщення акценту на міждисциплінарний характер досліджень ввічливості, яка виступає системоутворюючим фактором спілкування, регулює комунікативну поведінку комунікантів і впливає на вибір вербальної та невербальної взаємодії.

Наукові версії інтерпретації ввічливості широко представлені в дослідженнях вчених вітчизняного, пострадянського та зарубіжного простору. Так, соціологічні та філософські аспекти проблеми ввічливості висвітлені в працях Е. Гоффмана, В. Соковніна, Н. Еліаса, В. Шенкера. Ввічливість як соціальна норма розглядається в наукових розвідках В. Гольдіна, О. Земської, В. Карасика, Н. Формановської. Психологічні аспекти ввічливості віддзеркалені в теорії «збереження обличчя», запропонованої дослідниками П. Браун і

С. Левінсоном у монографії «Politeness: Some universals in language usage» (1987). Виокремлені особливості ввічливості в різних лінгвокультурах (М. Чудоровська, Е. Кадт, С. Мілз, Б. Піціконі, С. Епедхей, Л. Єнг); у рамках лексикографічного напрямку укладаються словники з етикету та культури мовлення (А. Балакай, М. Городнікова, Д. Добровольський).

Виклад основного матеріалу дослідження.

У будь-якому лінгвістичному дослідженні цілком слушною виглядає думка відомого вченого М. Нікітіна щодо прагматичності мови: «Філогенетично та онтогенетично мова починається з прагматики, і в принципових рисах своєї побудови вона, перш за все, постає як егоцентрично орієнтований механізм для обслуговування і просування прагматичних інтересів мовця» [6, с. 379]. Головним комунікативним інтересом мовця є переважно бажання переконати слухача прийняти певну думку або змусити його спростувати певне положення. На думку О. Івіна, базовими факторами переконування є ті, що стосуються принципів ефективного спілкування людей та відносяться до будь-яких видів комунікації в суспільстві [3, с. 87].

Основоположники теорії мовних актів позначили цілий ряд умов, виконання яких необхідне для успішної реалізації ілокутивної мети висловлення. Щоб учасники спілкування змогли реалізувати свої комунікативні наміри, мовленнєвий акт як мінімум повинен бути доречним. Кожен тип ілокутивного акту характеризується різним набором умов успішності. Деякими з таких факторів можуть виступати, наприклад, рівномірний розподіл комунікативних ролей учасників спілкування, розуміння слухачем ілокутивних значень, відсутність перешкод для нормального протікання процесу вербалізації, щирий намір мовця здійснити деяку дію тощо. Недотримання одного або декількох умов може створити комунікативний дискомфорт або комунікативну невдачу. Такі невдачі ведуть до різного роду «осічок» або «зловживань». Як зазначає Дж. Остін, комунікативні невдачі, як правило, виникають через порушення правил звернення до процедури та порушення правил виконання самої процедури [4, с. 115].

Гелен Спенсер-Оті вводить поняття соціопрагматичного комунікативного принципу, яким керується адресант при виборі мовних засобів. Слід пам'ятати, що в різних культурах або ситуативних контекстах існують свої норми і переваги використання цього принципу. Такі переваги варіюються від культури до культури, від контексту до контексту [7, с. 183]. Цю точку зору підтверджують результати експериментів Мін-Сан Кім, яка пропонує п'ять «комунікативних прагнень»:

- 1) прагнення не зачіпати почуття співрозмовника;
- 2) прагнення не обманювати співрозмовника;
- 3) прагнення уникнути негативної оцінки з боку співрозмовника;
- 4) прагнення до ясності;
- 5) прагнення до ефективності [8, с. 136].

У своєму дослідженні Кім приходять до висновку, що, по-перше, для ефективною комунікації принцип ясності не грає великої ролі. По-друге, важливість соціопрагматичного принципу варіюється від ситуації до ситуації.

Вона висуває припущення, що, можливо, відносини комунікантів, побудовані в контексті «влада і дистанція», більшою мірою позначаються на прагмалінгвістичному рівні (з точки зору вибору мовних засобів), ніж на соціопрагматичному. Результати дослідження також наводять на думку про те, що соціопрагматичний принцип – предмет міжкультурних варіацій. Національна культура може виступати якщо не визначальним, то принаймні здійснює істотний вплив. Велике значення щодо перебігу комунікативного акту також має соціальний статус комунікантів, тобто вік, професія, етнічна приналежність, самооцінка, яка визначає ставлення до співрозмовника тощо. Тому можна припустити, що зміна одного з цих компонентів спричинить відповідні зміни у виборі мовних засобів та стратегій поведінки.

Генк Хаверкейт вважає, що успішність мовного спілкування може бути різною, і виокремлює її два види: сильну і слабку [6, с. 67]. Сильна характеризується розумінням слухача наміру мовця, тобто правильної інтерпретації комунікативної мети висловлення, ілокутивної функції і пропозиції. Причому в процесі спілкування у комунікантів є можливість розробляти свої стратегії поведінки, за винятком, двох ситуацій:

1) коли один з комунікантів застосовує незаконну владу над іншим (у разі пограбування, шантажу, викрадення); в цій комунікативній ситуації один учасник незаконно контролює поведінку іншого та змушує його діяти лише в певних рамках;

2) у разі так званих «церемоніальних актів», коли поведінка комунікантів строго прописана в процедурі спілкування (захист диплому, засідання суду, реєстрація шлюбу і т.д.).

Можливі дві лінії поведінки: пристосування до мовної ситуації та непристосування. У першому випадку один з учасників спілкування змінює стратегію поведінки, щоб зробити спілкування успішним. Той, хто говорить, пристосовується (і це його усвідомлене, самостійне і добровільне рішення) до слухача з метою комфортного перебігу розмови. У другому випадку не обов'язково відбувається порушення правил спілкування одним з комунікантів: таку поведінку можна розглядати як спробу надати висловленню додаткового значення.

Л. Семененко описує три варіанти поведінки учасників спілкування в умовах комунікативного дискомфорту:

1) спроба виправити ситуацію, тобто зведення до мінімуму дискомфорту спілкування;

2) спроба пристосуватися до ситуації;

3) навмисне припинення участі в спілкуванні [5, с. 161].

З її точки зору, комунікативний дискомфорт під час спілкування не обов'язково передбачає комунікативну невдачу. Крім того, Л. Семененко закликає не розглядати комунікативний дискомфорт як перешкоду для спілкування, оскільки він може виступати засобом регулятивного впливу на динаміку ситуації спілкування.

Виокремлюються також інші прийоми, до яких часто вдаються учасники спілкування в разі комунікативного дискомфорту. До них відносяться такі, як

перекрикування або, навпаки, – прийом «глухе вухо».

Принципам успішного спілкування притаманний різномірний характер, при цьому вони включають етичні норми, моделі мовної поведінки, забов'язують говорити згідно з прийнятими нормами, дотримуватися певної лінії бесіди та обмежують діапазон тем дискурсу. Етика спілкування сприяє правильному та чіткому обміну інформації між індивідами; обміну спільними інтересами, фактами, ідеями тощо; сприйняттю одне одного під час розмови та розумінню тощо.

У моделі мовної поведінки Т. ван Дейк, виокремлює наступні умови, за яких комуніканти повинні міняти тактику спілкування:

- 1) в залежності від загального контексту;
- 2) в залежності від поточної ситуації;
- 3) в залежності від комунікативної взаємодії;
- 4) в залежності від типу дискурсу [2, с. 95].

Кожна комунікативна ситуація змушує користувача мови встановлювати «репертуар» тем спілкування. Ван Дейк зауважує, що в ієрархічному наборі тем перше місце займають теми, зумовлені ситуацією комунікативної взаємодії. На його думку, стратегії комунікантів багато в чому залежать від загального контексту, поточної ситуації, комунікативної взаємодії, типу дискурсу [2, с. 95]. Дискурс зі свого боку включає не тільки текст, а й екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, установки, цілі адресанта), що необхідні для розуміння тексту. Наші знання не аморфні, а організовані в концептуальні системи. Ван Дейк користується терміном «фрейм», який являє собою не просто «шматок» знань, а одиницю, організовану навколо деякого концепту. Саме концептуальні фрейми (або сценарії) певним чином організують нашу поведінку і дозволяють правильно інтерпретувати поведінку інших людей. Успішна вербальна ситуація можлива, якщо тільки користувачі мають спільні знання та значення. Дійсне розуміння дискурсу залежить від наявних когнітивних характеристик користувачів мови та від контексту. Протягом свого життя індивіду доводиться брати участь в різних комунікативних ситуаціях, в ході яких він накопичує свій комунікативний досвід, що допомагає йому згодом правильно обирати тактику спілкування. Таким чином, наше знання про умови та наслідки в реальному світі доволі часто слугують базою формування контекстних очікувань щодо подальшого ходу оповіді в дискурсі.

Найважливішим моментом, що визначає успішність комунікації, вважається комунікативна зацікавленість, яка встановлює паритетність незалежно від соціального статусу та ролей. Так, на зацікавленість в спілкуванні і рівні права в діалозі не впливають: а) глибина знайомства (близькі друзі, знайомі, незнайомі); б) ступінь соціальної залежності; в) емоційний фон [1, с. 235].

Успішність мовного спілкування – це здійснення комунікативної мети ініціатора (ініціаторів) спілкування і досягнення співрозмовниками згоди. Головною умовою успішного мовного спілкування є вміння слухача проникнути в комунікативний задум (намір, інтенцію) мовця. На успішність мовного спілкування впливають зовнішні обставини: присутність сторонніх,

канал спілкування (наприклад, телефонна розмова, смс, записка, лист, бесіда віч-на-віч), настрої, емоційний настрої, фізіологічний стан – все це може зумовити долю розмови [1, с. 237].

Важливим компонентом успішного мовного спілкування є також ввічливість, яка постає центральною комунікативною категорією, має наскрізний характер, інтегрує цілий ряд окремих категорій та виступає регулятором комунікативної поведінки, забезпечення та організації гармонійного спілкування.

Висновки.

Проведений аналіз теоретичних засад вивчення ввічливості уточнює і систематизує наукові візії та підходи до вивчення категорії ввічливості в різних сферах гуманітарних знань.

Ввічливість як предмет наукового дослідження традиційно пов'язують з культурою мови та мовним етикетом. Дослідження ввічливості починається з аналізу філософського підґрунтя соціального спілкування, визначення поняття «обличчя» тощо. Протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція виокремлювати ввічливість в окрему наукову проблему до якої виявляють цікавість фахівці багатьох гуманітарних наук, що пов'язано з тим, що ця категорія може розглядатися не лише на міждисциплінарному рівні, а й в міжкультурному аспекті. У сучасних дослідженнях ввічливість розглядається, з одного боку, в контексті дотримання норм і правил поведінки, загальноприйнятих у певному суспільстві, а з іншого – як вияв внутрішньої чесноти особистості, що не зумовлена зовнішнім примусом і викликана прагненням відкритості іншій особі.

Література:

1. Граудина Л. К. Культура русской речи: [учебник для вузов] / Л. К. Граудина, Е. Н. Ширяев. – М. : НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 560 с.
2. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Тён ван Адрианус Дейк. – М. : Прогресс, 1985. – 312 с.
3. Ивин А. А. Логика и теория аргументации / А. А. Ивин. – М. : Юрайт, 2007. – 191 с.
4. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 6. – С. 22-129.
5. Семенов Л. П. Аспекты лингвистической теории монолога / Л. П. Семенов. – М. : Моск. гос. лингв. ун-т, 1996. – 323 с.
6. Haverkate H. Speech Acts, Speakers, and Hearers / Henk Haverkate. – Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1984. – 131 p.
7. Spencer-Oatey H. Explaining Cross-Cultural Pragmatic Findings: Moving from Politeness Maxims to Sociopragmatic Interactional Principles / H. Spencer-Oatey, W. Jiang // Journal of Pragmatics. – 2001. – №11. – P. 181 – 201.
8. Kim M. Cross-cultural comparisons of the perceived importance of conversational constraints / M. Kim // Human communication research. 1994. – No21. – P. 128 – 151.

References:

1. Graudina, L. K. (1999). *Kultura russskoj rechi* [Russian speech culture]. Moscow, NORMA-INFRA M Publ., 560 p.
2. Deyk, T. A. (1985). *Yazyk. Poznanie. Kommunikatsija* [Language. Cognition. Communication]. Moscow, Progress Publ., 312 p.
3. Ivin, A. A. (2007). *Logika i teorija argumentatsii* [Logic and theory of argumentation]. Moscow, Yurajt Publ., 191 p.
4. Ostin, J. L. (1986). *Slovo kak dejstvie* [A word as an action]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike* [New in foreign linguistics]. Moscow, Progress Publ., issue 6, pp. 22-129.
5. Semenenko, L. P. (1996). *Aspekty lingvisticheskoj teorii monologa* [Monologue linguistic theory aspects]. Moscow, Moscow State Linguistic University Publ., 323 p.
6. Haverkate, H. (1984). *Speech Acts, Speakers, and Hearers*. Amsterdam, John Benjamins Publ. 131 p.
7. Spencer-Oatey, H. (2001). 'Explaining Cross-Cultural Pragmatic Findings: Moving from Politeness Maxims to Sociopragmatic Interactional Principles'. *Journal of Pragmatics*. no11, pp. 181 – 201.
8. Kim, M. (1994). 'Cross-cultural comparisons of the perceived importance of conversational constraints'. *Human communication research*, no21, pp. 128 – 151.

Abstract. *The article is devoted to the theoretical principles of the politeness strategies verbalization specificity study in English discourse.*

The linguistic aspect of the study of politeness is linked to the study of this category at lexical, morphological and syntactic levels, followed by the analysis of the features of the units that represent politeness in various genres and discourses. The relevance of the topic is due to the focus of linguistics on the analysis of English discourse and, at the same time, the lack of a comprehensive analysis of communicators' speech interaction in the discourse explored within the framework of politeness theory. The conducted analysis of the theoretical foundations of politeness study clarifies and systematizes scientific visions and approaches to the study of the category of politeness in various spheres of humanitarian knowledge. The purpose of the article is to define the peculiarities of the strategic and speech implementation of English discourse in the aspect of politeness.

Keywords: *discourse, politeness, politeness strategies, communication, communicator*

Стаття відправлена: 20.03.2020 г.

© Остапенко С. А.